

HENDRIK EN GRIETJE KIKKERT VAN HET OOSTOPGAANDE

HET VERHAAL VAN 41 ONDERDUIKERS

©Albert Metselaar, Hoogeveen 2015.

Hendrik Kikkert, als alles goed is afgelopen. Links Grietje tussen enkele voormalige onderduikers. Hun verhaal is het verhaal van de grootste groep onderduikers, waar ook ondergebracht in Hoogeveen en omstreken via één gezin. Het verhaal van een van de 'hotels' van de LO waar altijd mensen welkom waren, onbetaald, en waarvan de eigenaar uiteindelijk de boerderij en zijn vrijheid verloor. Een man die zodanig gemarteld werd, dat het velen in de schaduw zette voor wie inmiddels wél een monument is geplaatst. Oorlog is geen wedstrijd, van wie het meest heeft gedaan. Je deed wat je doen moest en wat op je pad kwam, en als het goed was deed je het zonder aanzien des persoons en belangeloos. Dat deden Grietje en Hendrik Kikkert. Dit verslag is samengesteld aan de hand van de getuigenissen van enkele mensen om hen heen en aan de hand van hun eigen verhaal, dat ze samen vertelden en waarbij ze elkaar aanvulden en corrigeerden. Een verhaal dat vervolgens getoetst werd bij derden. Het verhaal van 41 onderduikers.

We beginnen met één van de belangrijkste ooggetuigen, als het gaat om het gezin Kikkert. Hun contact via de LO, de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers was ds. Hoogkamp. Ds. R.A. Hoogkamp (geb. 1909) begon op zijn verjaardag, 10 november 1940, als hulpprediker in Elim. Hij was net klaar als dominee. Hij vertelde:

“Ik kwam in aanraking met Johannes Post van Nieuwlande. Dan moest hij bijvoorbeeld haar Hoogeveen en dan kwam hij bij ons even langs, koffiedrinken. Zo ben ik in de hulp aan Joden verzeild geraakt. Bovendien werd ik hulpprediker van de Gereformeerde Kerk van Nieuwlande, want hun dominee was ziek. Dus ik kreeg heel Nieuwlande er ook bij, plus al die Joden die er zaten. En dat was ook het gevaarlijkste werk. Zo rol je erin. (...)

Ik had wel connecties in Hollandscheveld en haalde bonnen uit Hoogeveen, maar ik werkte het meeste in Elim en Nieuwlande. Dan moest je de Joden weer eens bezoeken, of de gezinnen vroegen: "Dominee, kom eens bij ons praten". Het valt niet mee, dag en nacht een vreemd iemand over de vloer te hebben. De Joden waren vaak zenuwachtig. Ik was altijd blij als ze rookten. Ik had wat eigenbouw (tabak) en wat vloeitjes en dan liet je ze maar roken en dan kon je praten. Ik rookte trouwens ook als een schoorsteen. In Elim zaten niet zoveel Joden. De huizen waren niet zo geschikt. Ze waren te klein. Ik heb zelf een tijdje twee Jodenjongens gehad. Op Elim zaten er niet meer als tien. Op Nieuwlande waren het er in de 80, op het hoogtepunt. Ze werden al gauw bijna allemaal verplaatst, want het was voor de Joden zelf en de gezinnen bijna niet meer te doen. Bij Hendrik Kikkert hebben er in totaal 41 gezeten. Eén keer toen ik er ook was, waren er een Jodenjochie en tien andere Joden. Die sliepen 's nachts buiten onder een groot dekzeil. In huis was geen plek meer. Ik sliep in de bedstee aan de ene kant en het echtpaar Kikkert aan de andere kant. Er tussenin, in een kleine leunstoel, sliep de kleine jongen. Aan iedere kant van de kamer was een bedstee. Ik ben ook nog ondergedoken geweest bij mijn schoonouders op Zwinderen, op Nieuwlande en twee adressen in Elim (Roelof Metselaar, de schoonvader van Harm Wemmenhove, en Bertus Vos op de Barswijk). Ik probeerde in de buurt te blijven. Ik dook onder na tips dat er weer wat te gebeuren stond. In april 1944 was het niet meer veilig voor mij in Elim. Toen moest ik voor het eerst zelf onderduiken. Gedeeltelijk was dat een gevolg van verraad. Gedeeltelijk ook door praat van iemand uit Hollandscheveld, die niet meer goed bij zijn positieven was. In die tijd is ons tweede kind geboren. 's Morgens om 06.00 uur werd ik van de buitenkant van Elim opgehaald door mijn buurman, Egbert Veldman, de bakker. Om 08.00 uur werd onze baby geboren en om 12.00 uur was ik al weer vertrokken. Veertien dagen na de geboorte kwam mijn vrouw met de baby in Elim naar de kerk. Zij kwam van de ene kant en ik kwam van de andere kant. Toen de kerkdienst achter de rug was, ging mijn vrouw weer met de baby naar huis en ik verdween weer. Dat was niet zo leuk hoor. Nee, bepaald niet zo leuk". Tot zover ds. Hoogkamp.

**UIT HET DAGBOEK VAN ARNOLD DOUWES
DRIJVENDE KRACHT ACHTER DE LO IN DE BUITENGEBIEDEN
(Citaten over Hendrik Kikkert.)**

"Woensdag, 5 januari 1944. (-) Kikkert en zijn vrouw, die Herman in huis hadden en hem plotseling kwijt moesten vanwege de geruchten, willen wel een nieuwe nemen - gelukkig."

"Dinsdag 18 januari 1944. Onderweg aangegaan bij Annie, is een meisje van 9 jaar, dat bij een onderwijzer ondergedoken is. Ik had haar uit Elim weggehaald, waar ze ook bij een onderwijzer was, maar er begon praat van te komen dat ze een Jodinnetje was, zodat het voor haar veiligheid noodzakelijk werd dat ze verhuisde. Ze gaat nu weer, net als in Elim, naar school." "Begin februari 1944. Bij den Taai-taai-man, zoals gewoonlijk, aan geweest en als gewoonlijk koffie met grote stukken koek gekregen. We pompten onze banden op en gingen elk met een persoon achterop op pad. Nico ging met den jongen naar Meester Wiegman (de Big). Ik bracht het meisje naar Meester Otten (de Bever). De familie was al naar bed. Ik heb hen uit hun nest getrommeld. We kregen van Jo brood en koffie en gingen daarna maffen. De volgende dag bracht ik het kind, dat een beetje kreupel is, en heimwee had, naar de fam. Padding. Nico had den jongen naar Kikkert gebracht, voor tijdelijk. Daar hebben we hem gisteren weggehaald en naar Bisschop, den vader van Miesje - het dienstmeisje van Joh. Post - gebracht. Bisschop bewoont een mooi afgelegen boerderijtje aan het Elimsche fietspaadje, waar geen auto komen kan, waar veel bossen zijn om in te verdwijnen. Het is daar een ideaal duikoord. Bij Neutel het 8-jarig meisje opgehaald en haar naar Dedemsvaart gebracht. Laat in de avond kwam ik bij Neutel. Het kind sliep al - later zat ze bij mij achter op de fiets te slapen." (De Taai-taai-man was bakker Blanken uit Hoogeveen. Meester Otten was meester Seine Otten van Nieuwlande die net als Johannes Post opgegroeid was te Nieuw-Moscou).

"Donderdag, 16 maart 1944 (-). We hebben 's avonds het echtpaar bij Kikkert weggehaald en naar V.d. Helm gebracht, nadat we hen in de gelegenheid stelden om hun zoon en hun neef, die samen op een duikadres zitten, te ontmoeten. Die neef is Petertje, die in Pesse zat, maar daar hals over kop weg moest en dien ik toen naar Tante Koos bracht in Hoogeveen "voor 3 dagen", doch waar hij in werkelijkheid 2 weken was. Nu is hij bij Bisschop, waar hij zeer tot zijn vreugde zijn neef ontmoette. De jongens hebben er een prima veilig hol, waarin ze slapen. De ontmoeting tussen het viertal had plaats op het Elimsche fietspad. Bij Kikkert is nu een familielid ondergedoken - dat betekent dus één plaats minder voor ons." (Het betreft hier een Van der Helm van Nieuwlande. Over Kikkert straks meer.)

"Zondagavond, 14 mei 1944. Gisteravond toen we bij Kikkert kwamen, was daar ds. Hoogkamp uit Elim, die ook moest duiken. Een beste vent is dat. Hij had een waarschuwing ontvangen. Hij heeft ons een en ander verteld over de razzia's in Bunschoten-Spakenburg, waar zijn vader is opgepikt."

"Maandagavond, 15 mei 1944 (-). Vannacht heel lang geslapen in hotel "De zingende Nachtegaal" en bij Kikkert ontbeten. Ds. Hoogkamp was er ook weer en vertrok vóór het eten. De Kikkerts zijn erg vrome mensen en beste lui. Het regende vannacht, maar we hadden een dekzeil over ons heen."

GASTVRIJHEID AAN HET OOSTOPGAANDE

Hendrik Kikkert (geb. 1915) en Grietje Pol trouwden 28 maart 1942. Ze betrokken een boerderijtje aan het Oostopgaande. Het was het eerste pand op de zuidkant van het opgaande, als je vanaf het fietspad (Marten Kuilenweg)

oostwaarts liep. Als buren golden Hendrik G. en Hendrik V. Hendrik Kikkert had koeien, varkens, kippen, land- en tuinbouw. Hij had er een volledige dagtaak aan, zodat hij zonder problemen vrijgesteld kon worden van uitzending naar Duitsland. Het plaatsje was eigendom van kolenboer Egbert Jan Wiersma van Hollandscheveld. Ten tijde van de meistaking stonden Hendrik en Grietje buiten te kijken. Drie jongens kwamen op de fiets naar hun woning toe. Het waren vluchtelingen uit Groningen. Ze vroegen of ze bij Hendrik en Grietje mochten blijven. Ze hadden drie bedsteden, waarvan er twee niet in gebruik waren, maar waarvoor ook geen beddegoed was. Ze hadden het gevoel hen niet te kunnen bergen. Als ze nu eens naar die grote boeren op Nieuwlande gingen? Daar was veel meer ruimte. De jongens antwoordden dat ze daar bewust niet naar toe gegaan waren. Vooruit, als ze in het hooi wilden slapen, dan mochten ze wel blijven. Die avond voor het slapen gaan voelden noch Hendrik noch Grietje zich gerust over de situatie. Hendrik wilde eerst even buiten kijken of alles in orde was. De buren hadden namelijk staan kijken naar wat er bij hen gebeurde. Hendrik kreeg de indruk dat mensen hen afgeluisterd hadden. Hij haalde zijn turfbijltje uit huis en ging weer naar buiten. Grietje legde de situatie uit aan een van de jongens. Deze merkte op dat de anderen ook naar buiten gegaan waren. Ze moesten plassen en konden "'t Huusie" niet vinden. Grietje liep snel naar buiten. Daar trof ze haar man aan, tegenover de andere jongens. Ze kenden elkaar nog amper en hadden in het donker stuk voor stuk de indruk dat de andere partij verkeerd volk was. Bé Leemhuis, Roelof Doornbos en Anne van der Zaag waren vanaf die dag hun eerste illegale gasten. Er zouden er nog velen volgen. Anne van der Zaag zou het einde van de oorlog niet meemaken. Hij handelde wat in shag, om in eigen onkosten te kunnen voorzien. Tijdens deze bezigheid werd hij gepakt, in een trein. Niemand heeft officieel ooit nog wat van hem gehoord. Wel is er het verhaal bij de familie gekomen dat hij naar Duitsland vervoerd zou zijn, en dat hij daar op de vlucht doodgeschoten werd. Anne was aanvankelijk ondergedoken op Nieuwlande. Bé en Roelof werden door hem uit Groningen gehaald. Bij informanten op Nieuwlande zullen ze naar een nieuw onderkomen geïnformeerd hebben, waarbij het oog op Hendrik Kikkerts boerderijtje viel.

Sabe van de Zaag, de broer van Anne, kwam later bij Hendrik en Grietje. Arnold Douwes, Nico en Herman (Lou Gans), een geallieerde vliegenier en nog enkele onderduikers van Nieuwlande kwamen bij Hendrik en Grietje, nadat er bij meester Seine Otten van Nieuwlande een inval gedaan werd. Ze sliepen 's nachts in een bosje achter Hendriks woning. Het kon wel 02.00 uur worden voor ze het huis verlieten, maar daar blijven deden ze niet. Pas de andere morgen kwamen ze terug. Het gezin kreeg ook een "zoontje" via de onderduikers. Het kind werd Arie genoemd en heette in werkelijkheid Max of Mozes Blitz, een Joods jongetje. Een schoenmakersechtpaar kwam. Bas Hoogedoorn, Hans en Peter, Willy 1 en Willy 2 (twee meisjes), Herbert, tante Annie, Bob, Hendrik Boertien (van Alteveer), Harm Kikkert (Hendriks broer), Hendrik Thalen, Trienco de Wal, en vele anderen vonden hun boerderijtje. Sommigen bleven één nacht, anderen langer, maar ze zaten nooit meer zonder onderduikers. Trienco de Wal uit Kampen kwam via zijn familie op Elim, de familie Reibers, die vroeg of Trienco bij hen kon komen. Anderen kwamen via de geëigende onderduikerslijnen. Doordat mensen als bijvoorbeeld Arnold Douwes wisten dat zij op Hendrik en Grietje konden rekenen, kwamen Joden

en andere Nederlanders, die ieder om zijn of haar eigen reden tijdelijk verdwijnen moesten. Al met al hebben Hendrik en Grietje tijdens de oorlogsjaren een dertigtal mensen in de moeilijkste periode van hun leven van onderdak voorzien. De laatste bleef nog tot 1947. Toen pas kreeg Mozes Blitz, hun pleegzoon, een ander onderkomen. Zelf hadden ze geen kinderen. Het waren bange tijden. 's Avonds fluisterden ze bij de lamp, uit angst voor de burens.

Max Blitz

Dokter Reynierse van Hollandscheveld zorgde voor extra bonnen. Als hij langskwam trok hij zijn jas los, en zei: "Familie Kikkert, hoeveel moeten jullie er nog hebben?" Tabaksbonnen werden bij Harm Wolting aan Het Hoekje omgewisseld voor andere spullen. Harm kon die bonnen wel weer kwijt. Geld voor hun gastvrijheid kregen ze niet of nauwelijks. Een enkele keer, als de nood erg hoog was, werd een beroep gedaan op Arnold. Het pleegzoon Arie (geb.: 25-11-1941) konden ze steeds weer kleden doordat ze de kleding kregen van Roelof Metselaar, het zoon van Hendriks zuster, dat iets ouder was. Alle onderduikers moesten voornamelijk in leven gehouden worden met behulp van de twee of drie koeien die het boerderijtje rijk was. Er werd maar vier liter melk geleverd aan de zuivelfabriek. De rest

hield men achter, evenals gedeelten van de rogge en de aardappelooft. De ene onderduiker zat in de hanebalken rogge te malen, de andere maakte beneden aardappelmeel met een machientje. Men bakte zelf brood en maakte roggepap. Bé Leemhuis had twee dozen zoetstof-tabletjes, zo'n 400 stuks, waar ze veel plezier van hadden. Twee tabletjes in een pan met aardappelmeel garandeerde lekkere vla. "Ik ben chef geweest" zei een andere onderduiker. Hij schoffelde in Grietjes tuin alle bloemen af. Ze had meloenen gezaaid. Ze waren mooi groot. De "chef" kwam eraan schoffelen en zou ze even wegwerken. Grietje stak er een stokje voor: "Ben je nou helemaal gek geworden!" Zoveel verstand had hij van tuinen.... hij moest maar niet meer in de tuin werken, want ze hielden niets over. Voor de rest konden de onderduikers wat meewerken op de boerderij, om de tijd te doden. Bas Hoogedoorn kookte het eten. Hij had daar altijd erg veel plezier in. Het vet werd gebruikt als Haarlemmer Olie: druppelsgewijs. Het moest nu eenmaal verdeeld worden. Een uitje, wat bloem erin, en er ontstond jus waarvan iedereen smulde. Bas' kookkunst kwam goed uit, omdat Grietje nogal eens weg moest. Ze was regelmatig in Hoogeveen te vinden, om de aanleg van elektriciteit in hun woning te regelen. Toen er een varken geslacht werd, ging de helft naar ds. Hoogkamp van Elim. Ondanks dat er weinig was, werd er gedeeld. Ds. Hoogkamp deelde zijn helft weer met anderen.

De Gereformeerde predikant kwam nogal eens langs, als hij het op Elim niet veilig genoeg achtte. In de turfstapel naast de woning was een ruimte uitgespaard. Hierin zat de predikant op een gegeven moment de preek voor de komende zondag te schrijven. Ook in het hooivak was een ruimte uitgespaard, terwijl de onderduikers zich ook onder de vloer konden verstoppen. Herman kwam 's zondags nogal eens langs, toen hij later op Nieuwlande ergens onder de vloer zat. Hij voelde zich bij Hendrik Kikkert vrij genoeg om zich eens lekker te wassen en wat te ontspannen. Grietje verstelde en waste zijn kleding, waarna hij weer vertrok. Herman fietste ooit in de winter het Oostopgaande in, na zo'n bezoekje. Hij had handschoenen aan van onderwijzer Seine Otten. Hij kwam weer boven met één handschoen aan. Gered en wel sprong hij weer in het steenkoude water om de andere handschoen op te zoeken. Het lukte hem nog ook. Verkleumd kwam hij op de kant. Zijn kameraden wreven hem met veel moeite weer droog en warm. Hij hield er niets van over. Buurman Hendrik G. kwam op een dag ook met een jongen bij Hendrik Kikkert: "Ik heb hier een onderduiker en die breng ik maar naar jou toe, want jij zit toch in dat werk". Hendrik en Grietje schrokken even. Hoe kon hij dat nu zo zeggen? Stel dat de verkeerden er achter kwamen! Ze vertrouwden het niet. Hendrik G. zijn dochter werkte bij winkelier Hendrik Schonewille op Elim. Ze zei tegen de jongen: "Ik heb je wel gezien met het pakje (uniform) aan!" Daarop was alle vertrouwen weg. Grietje zocht kort daarop contact met de mensen van de ondergrondse. Die moesten maar nagaan wat het voor vent was, en als het verkeerd was, moesten ze hem maar wegbrengen. De jongen heeft niemand verlinkt. Onderdak kreeg hij daar ook niet. Hendrik en Grietje ontkenden iets te maken te hebben met de ondergrondse. Bij Hendrik G. voelde hij zich niet meer veilig na de opmerking van de dochter. De dag erop was hij verdwenen. Het was een Nederlandse jongen in Duitse krijgsdienst. Hierover vinden we ook een korte aantekening in het dagboek van Arnold, waardoor we het verhaal van de jongen in september 1944 moeten plaatsen.

DE LANDWACHT IN ACTIE BIJ HENDRIK KIKKERT

De 14de december 1944 brachten enkele landwachters een bezoek aan de woning van Hendrik Kikkert en Grietje Kikkert-Pol aan het Oostopgaande (Oostopgaande no. 102). Het waren provinciaal leider Van de Kerkhof en drie Landwachters uit de buurt. Dörk, Albert de broer en tweede groepsleider en Dikke Eibert. Hendrik Kikkert had geen rogge geleverd. Er was teveel achterover gedrukt om onderduikers te kunnen voeden. "Dat was onze fout", zei Grietje later. "We hadden zo af en toe wat moeten brengen". Blijkbaar kwam die laatste gedachte nog niet bij de Landwachters op. Als de vermoedens over onderduikers bestaan hadden, had de SS uit de openbare lagere school het werk geklaard. Grietje was op dat moment naar Hoogeveen om weer te praten over de aanleg van elektriciteit. Hendrik was even naar buurman Hendrik G. gelopen. Daar zag hij dat de Landwachters bij zijn huis van de fiets stapten. Op dat moment waren als onderduikers in huis: Trienco de Wal, Bob, tante Annie en pleegzoontje Arie (Mozes Blitz). Hendrik liep snel weer naar huis. Waar zijn rogge bleef, werd er gevraagd. Ja, ja, dat was helemaal fout geweest, dat die nog niet geleverd was, zei Hendrik. De Landwachters vertrokken weer. Trienco had voor de komst van de Landwachters nog wel kans gezien om Arie in de

ruimte in de turfstapel te duwen, hij had tante Annie en de jonge Bob in de schuilkelder onder de vloer weggewerkt en kroop zelf op het hooi. Voordat hij daar opzat, hadden de Landwachters de deur al geopend. Ze hadden hem gezien, maar daar niets van gezegd. Na hun vertrek kreeg Dörk een helder ogenblik: "Maar Kikkert kan nooit zo'n grote zoon hebben!" Ze kwamen terug. "Weg, weg!" riep Hendrik Kikkert tegen zijn onderduikers, die dachten dat de kust veilig was, en weer tevoorschijn kwamen. Met dat de Landwachters voor de tweede keer aan de deur kwamen, kwam ook Grietje terug van het bezoek aan Hoogeveen. Ze fietste rustig op huis aan.

"Je moet hen opzoeken!" zei Van de Kerkhof. Hendrik zei dat hij niet wist waar hij was. De Landwachters ontdekten dat een achterdeur los stond en dat het varken buiten liep. Dit werd door Hendrik aangegrepen om te verklaren dat hij waarschijnlijk het bos in gevlucht was, wat niet klopte. Hendrik wilde eerst zijn juist binnekomende vrouw spreken. Dat mocht niet. Van de Kerkhof zou haar wel opvangen. Toch kreeg Hendrik de kans Grietje toe te fluisteren dat ze Trienco gezien hadden, en anders niemand, voor hij naar buiten gevoerd werd. Grietje wist op dit moment nog van niets. Ze liep haar woning binnen met de angstige gedachte dat de onderduikers in de woonkamer zouden zitten. Dat er gelukkig niemand zat, was voor haar voldoende om de situatie door te krijgen. Iedereen zat veilig in de schuilplaats. Grietje moest overal kijken. Ze trok de deur van de kleerkast los en werd door Van de Kerkhof afgeblaft: "Daar heb ik al gekeken!" Hij trapte tegen de beddedeurtjes. Het waren halve deurtjes. Eronder was steen, omdat daar de kelder onder zat. "Als je nu niet zo hard trapt," zei Grietje, "dan lopen we even rond en kijken in de kelder." De kelder was leeg, zoals bleek. Ze keken bij het hooivak. Grietje zorgde ervoor uit de buurt te blijven van het gedeelte waar ze Trienco vermoedde. Er lag nog kleding van ds. Hoogkamp in de woning. Grietje rolde het snel op en trachtte het weg te moffelen. "Waar wil je naar toe?" vroeg Van de Kerkhof. "O, niks, ik wil even naar de koeien", was het antwoord. Grietje stopte het vlug weg, onder het hooi. Van de Kerkhof liep met haar mee. Hij kon niet veel zien in het achterhuis. Het was er vrij donker. Hij zei: "Dus, er is niks?" "Nee." Hendrik en landwachter Albert kwamen weer binnen. Ook hun zoeken was vruchteloos gebleken. Voor ze vertrokken stelde Van de Kerkhof een ultimatum. Ze zouden die middag om 15.00 uur terugkomen. Dan moest de man die ze gezien hadden er zijn, anders namen ze Hendrik mee. Trienco, tante Annie, Bob en Arie kwamen één voor één uit hun schuilplaatsen te voorschijn. Trienco bracht tante Annie en Bob beiden Joods naar Visser te Nieuwlande. De driejarige Arie, die door zo lang stil en alleen in de turfhoop te blijven voor zijn leeftijd heel wat gepresteerd had, werd door Grietje naar buurman Hendrik G. gebracht.

We volgen Hendrik en Landwachter Albert, terwijl ze op zoek gingen naar de schuilkelder in het bos. Het bos stond ten zuiden van Hendriks boerderij, net achter Hendrik G. Albert had zijn dubbelloops jachtgeweer bij zich. Daarmee zat hij keer op keer vast in de takken. Hendrik kreeg er onderweg nog min of meer plezier in ook. "Je kunt wel een ander paadje langslopen, want hier kom je nóóit langs", was Alberts reactie. Hendrik had andere gedachten. Als het nu eens misging thuis? Wat dan? Hij nam zich voor, de Landwachter dan te grijpen, zo gauw hij er de kans toe zag. Als ze de joden gevonden hadden, was het helemaal uit de hand gelopen. Uiteindelijk was Albert het zoeken moe. Ze

liepen weer naar het boerderijtje. Na het vertrek van de Landwachters en de onderduikers was Hendrik van plan thuis te blijven. Zijn vrouw was het daar absoluut niet mee eens: "Dat had je gedroomd! Ze nemen jou mee als straks die jongen er niet is!" Ze trok hem met zich mee, naar zijn zwager, Jan Everts, die samen met zijn zuster Geesje Kikkert meer naar het westen aan het Oostopgaande woonde. Hun ouders waren Arend Kikkert en Roelofje Oelen, waar Arie uit Aarlanderveen wel in huis kwam en in het kippenhok sliep. Om 16.00 uur stonden de Landwachters weer met zijn vieren voor Grietje's deur. "Waar is hij?" "Weet ik niet", zei Grietje. "En hij heeft beloofd dat hij blijven zou!" "Dat deed jij zeker ook, als ze zeiden dat ze je meenamen!" Van de Kerkhof werd razend. Hij vloekte als een wilde. Hij zei: "Nu moeten we naar de SS en zullen daar wel horen wat er met jou gebeurt!" Het was niet anders. "Je zult er wel uit moeten!" "En die koeien dan?" was Grietje's reactie. Tja, dat wisten ze ook niet.

Van de Kerkhof en Eibert bleven bij Grietje, terwijl Albert en Dörk naar Hollandscheveld gingen om bij de SS te informeren wat ze met Grietje moesten doen. Ds. Hoogkamp kwam toevallig langs, met een koffer achterop. Hij kwam voor melk, had de flessen ervoor in de koffer, en wilde tevens weer een stuk van het voor hem bestemde halve varken meenemen. Ds. Hoogkamp vroeg of hij Grietje mocht spreken. Van de Kerkhof weigerde dit contact en zei erbij: "Als je allemaal van zulke schapen hebt, dan is dat niet best." "Daar wilde ik ze net over onderhouden", zei de predikant, die het spelletje maar meespeelde. Grietje voerde en molk intussen de beide koeien. Een van de beide Landwachters liep naar buiten en hield de wacht. Toen het donker geworden was, waren ze allebei weer binnen. Ze vroegen of er geen licht was. Nee, dat had Grietje niet. Ze had wel een kaars, maar wou die niet opsteken om de Landwachters te plezieren. Daarop gingen ze naar buiten. Ze waren bang voor partizanen. Het hondje stond buiten aan de deur te krabben, wat hen zo schrikachtig maakte, dat ze de deur openden met de loop van het geweer.

"Zo, jongens, zijn jullie op jacht?" vroeg Hendriks vader aan de Landwachters. Hij had blijkbaar al gehoord dat er onraad was en kwam eens poolshoogte nemen. Hou je toch stil, dacht Grietje. Hij kon het alleen maar erger maken. Om 20.00 uur kwamen Dörk en Albert terug met een bevel van de SS: De woning moest ontruimd worden. De Kikkerts werden eruit gezet. Grietje haalde haar pleegzoontje op. Arie werd van Hendrik G. overgebracht naar Grietje's ouders, Jan Pol en Hendrikje van der Weide, achterop het 2e Zandwijkje. Grietje bleef daar ook een nacht slapen. In de morgen van de 15de december gingen Grietje en haar huisbaas Eibert Jan Wiersma weer naar het plaatsje aan het Oostopgaande. Eibert Jan hielp haar met het melken. De koeien werden gevoerd. Met een melkbus met droge worst voorop de fiets gingen ze langs het Oostopgaande westwaarts, richting Jan Everts. Grietje was bijna bij Jan Everts' huis, toen ze twee SS'ers aan zag komen. Deze fietsten op de zuidkant van het opgaande, wat ongewoon was, omdat het breedste pad op de noordkant lag. Voor Grietje kon dat op dat moment maar één ding betekenen: haar man was verraden.

Grietje vloog bij Jan Everts in huis en riep: "SS, SS!" Dat was alles wat ze van de emotie kon zeggen. Hendrik Kikkert vloog op zijn kousen achter de koeien

en achter de pakken stro. Grietje stond bijna half dood van angst tegen de deur. Ze dacht dat het alsnog mis zou gaan. Achteraf werd duidelijk dat de SS'ers uit onwetendheid de verkeerde kant van het opgaande genomen hadden, en dat ze niet van Hendriks verblijfplaats op de hoogte waren, maar achterdochtig werden door Grietje's gedrag. Ze kwamen binnen en zagen haar. Een SS'er vroeg haar wie ze was. Grietje noemde haar naam. "Juist wat ik zoek! Waarom liep je zo hard?" Ze zei: "Ik heb een hekel aan jullie!" Er werd nog even gepraat. Die tijd gebruikte Hendrik om achter de pakken stro weg te komen en zich elders in het achterhuis te verstoppen. Terwijl Grietje met een SS'er in het voorgedeelte bleef, nam de andere SS'er Jan Everts mee om het achterhuis te doorzoeken. Er vielen een paar schoten. Als hij iets niet vertrouwde, schoot de SS'er eerst, om daarna te kijken wat het was. Grietje verkeerde in de overtuiging dat ze nu weduwe was. Dat kon niet anders. "Wat zit daarin?" Een schot. "Wat zit daarin?" Weer een schot

We stappen nu even over naar wat Arend Everts, een zoon van Jan Everts, over deze gebeurtenissen weet te vertellen: *"Oom Hendrik zat bij ons in de woonkamer aardappels te schillen toen tante Griet in huis kwam. Het ging allemaal razendsnel en tante Griet zat meteen aardappels te schillen en oom Hendrik rende door de koestal naar achteren in de stal. Mijn vader was in de koestal en wist nauwelijks wat er gebeurde en werd overrompeld door de Duitsers die de boerderij in stormden. Vader hoorde oom Hendrik nog lopen toen de Duitsers binnen kwamen en meteen gingen ze overal zoeken, staken met de bajonet in het hooi en stro en doorzochten alles wat maar mogelijk was. Er is zelfs geschoten in het stro en door een houten schot. Toch hebben ze waarschijnlijk alleen maar wat vermoed, in ieder geval is oom Hendrik toen als door een wonder gered. Iedereen werd streng verhoord en het was erg ingewikkeld voor de Duitsers om eruit te komen. Omdat oom Hendrik ondergedoken was bij ons was opa Kikkert de avond ervoor op bezoek geweest. Toen hij in het donker weer naar huis wou ging er iets mis. Met de fiets aan de hand wilde hij over het vonder naar de overkant van het Oostopgaande omdat aan de Noordkant geen wijken waren en dus ook geen vondertjes, en men niet steeds in het donker over de vondertjes hoefde. In het donker merkte hij niet dat het vonder was afgedraaid en hij ging dus kopje onder het water in met fiets en al. Het was in de winter of herfst en de dikke winterjas en striepkoord broek waren niet snel droog, en deze hingen nog rond de kachel bij ons in de woonkamer te drogen.*

Toen uren later de Duitsers zonder oom Hendrik vertrokken lieten ze een bewaker in de bocht achter om de zaak in het oog te houden. Vader liep de stal in en durfde niet te geloven dat oom Hendrik nog in leven was. Hij vroeg gedempt "Hendrik, als je nog leeft kom maar voor de dag". Verbaasd dat hem dat zelfs was ontgaan, kwam hij onder wat los roggestro achter een pak stro vandaan. De dag ervoor was juist een nuchter stierkalf afgeleverd wat een paar dagen in een noodhokje had gebivakkeerd. Daarvoor werden dan enkele grote stropakken zo opgestapeld dat het kalf er niet uit kon. Er was voldoende stro en door het vrij lange roggestro waar hij ondergedoken was is hij niet opgevallen. De Duitsers hadden zo'n eenvoudige schuilplaats niet eens voor mogelijk gehouden."

We vervolgen de verhaallijn zoals Hendrik en Grietje zich die wisten te herinneren: De SS'ers namen Grietje lopend mee naar haar verbeurd verklaarde boerderijtje. Toen ze weg waren kwam bij Jan Everts een bok met kunstmest voor de wal varen. Er werd een zak kunstmest op een draagburry door twee mannen naar binnen gebracht. "In de zak!", riep Jan Everts, tegen een nog springlevende Hendrik Kikkert. De beide vrachtaarders waren bereid het spel mee te spelen. Terwijl ze terugliepen naar de bok lag Hendrik in de zak op de draagburry. Hij werd op de lading gelegd. Bij Evert Everts, de vader van Jan Everts, verderop aan het Oostopgaande, werd de "lading" met hetzelfde gemak weer op de burry naar binnen gebracht. Evert Everts schrok zich wild, toen Hendrik uit de zak kwam. "Zodoende is dat allemaal met mij goed afgelopen", vertelde Hendrik later. Hendrik bleef een paar dagen bij Evert. Grietje stond de SS'ers in haar woning te woord. Aan enkele schilderijtjes hingen loodjes aluminiumstrookjes, door vliegtuigen afgegooid om de Duitse radar te storen. "Daardoor is je spul naar de bliksem!" vertelde een SS'er. "Helemaal niet", zei Grietje, "als jij hier niet geweest was, was er niets aan de hand geweest."

Ook haar antwoorden op andere vragen waren hem niet naar de zin. Zo had Grietje een doos met droge worsten en zelf verbouwde tabak achterop de fiets gehad. "Waar wil je met die tabak naar toe, als je toch niet weet waar ze zitten?" "Ik vond het zonde als jij ze oprookte", zei ze. "Die lust mij wel", zei de één, wijzend op de worst. De ander had er geen belang bij. De SS'er pakte zijn revolver en dreigde ermee. "Als ik het nu eens zo probeer?" "Moet jij weten", zei Grietje. Ze kon niets beginnen tegen de mannen. Ze was aan hen overgeleverd. Grietje mocht alles meenemen wat ze in tassen kon dragen. De rest was ze grotendeels kwijt. Ze mocht nog wel één keer terugkomen om wat te halen. "Dat nooit", dacht ze. Zolang de SS in de woning zat, zou zij zich daar niet laten zien. Al zoekende vond ze ook nog een illegaal blaadje, dat snel weggemoffeld werd. Grietje kreeg te horen dat al haar papieren achtergehouden werden. Ze moest enkele dagen bij Jan Everts blijven, zodat ze wisten waar ze zat. Grietje ging naar Jan Everts. Daar hoorde ze tot haar grote vreugde, dat haar doodgewaande echtgenoot springlevend ontkomen was.

Grietje zat haar "huisarrest" uit. Na die dagen had ze nog steeds haar persoonsbewijs niet terug. Zonder dat kon ze zich eigenlijk niet op straat begeven. Ze fietste naar Het Hoekje, en meldde zich bij de Hervormde pastorie van Hollandscheveld, waar de leiding van de SS kantoor hield. "Mag ik mijn persoonsbewijs terug hebben?" Ze viel met haar neus in de boter. Er werd op dat moment heel wat afgeschreeuwd in de pastorie. De SS'ers vroegen zich nog even af of ze wel recht had op het persoonsbewijs, maar omdat tegen Grietje geen beschuldigingen ingebracht waren, kreeg ze het terug. Ze kon weer gaan. "Wat ga je nu doen, onderduiken?" werd gevraagd. "Nee, waarom?" zei ze, al ging ze daarna inderdaad linea recta naar ds. Hoogkamp. Hendrik was daar inmiddels ook al gearriveerd. Na een paar dagen was een onderduikadres voor hen gevonden. Eerst moesten ze naar Meppelink, aan de Verlengde Hoogeveensche Vaart, op de Geeser Raai. Met dit adres op zak liepen ze vanuit Elim midden in de nacht richting Geesbrug. Ze stopten samen gelijk in een greppel en vielen ook gelijk met de neus in het zand. Het was pik en pikdonker. Bij de Verlengde Hoogeveensche Vaart aangekomen, zochten ze naar een

vonder, dat net boven het water over de vaart lag. Het derde huis na dit vonder, daar waren ze welkom. Het vonder was eerst niet te vinden. Grietje ging op haar buik liggen en schoof onderuit in de kanaalwal. Hendrik hield haar bij de benen vast. Zo vonden ze het vonder, en zo konden ze de schoorstenen tellen van de vaag tegen de lucht afstekende boerderijen. Gewoon naar beneden kruipen durfden ze niet, vanwege het duister. Meppelink was niet meer dan een tussenstation voor hen. De andere dag werden ze door Meppelink met een bootje over de vaart gezet. Ze gingen naar Reindert Schonewille, die daar achter in het veld woonde. Van daaruit liepen ze naar Harm Kikkert, een broer van Hendrik, op Nieuw Balinge woonachtig. Na één of twee nachten daar onder de grond geslapen te hebben liepen ze verder, naar De Haar. Ze bleven op De Haar, achter Tiendeveen, tot veertien dagen voor de bevrijding, als "Jansen" en "Kikkert". Ze waren in huis bij boer Middelbos.

Ds. Hoogkamp kon de gedachte niet verdragen dat het kostbare varkensvlees van Hendrik en Grietje ingepikt zou worden door de Landwachters en de Duitsers. Hij zette enkele jongemannen aan tot een inbraak voor het goede doel. In het holst van de nacht trokken Klaas Bisschop en Berend Kuiler beiden van de huidige Marten Kuilerweg met een onderduiker van Bert Slot, van de Jan Slotswijk en een vierde man, naar het Oostopgaande. Ze hadden een slee bij zich. Ze braken de achterdeur open. Met zaklantaarns in de hand doorzochten ze het boerderijtje. Al het spek en vlees werd gevonden, het zat verstopt in de schuilkelder onder de vloer. Tijdens het werk hield één van de jongemannen buiten de woning de omgeving in de gaten. Plotseling klonken er schoten. Het was ver weg. Aan de Kerkhofdijk, schatten ze. Snel werd het werk afgerond. Ze verdwenen over het ijs. Via de Calkoenswijk bereikten ze Nieuwlande. Daar werd het vlees verborgen in de aardappelpotersbewaarplaats van boer De Vries. Klaas Pol, een broer van Grietje, benutte dezelfde inbraak om gelijktijdig een naaimachine en andere bezittingen van de familie Kikkert weg te halen. De inbraak werd de andere morgen ontdekt door buurman Hendrik V. Hij schakelde de SS in. Deze ontdekten voetstappen in de sneeuw.

Of het de voetstappen waren of dat de burens vertelden waar familie van de Kikkerts woonde de eerste verdachten is niet bekend. In ieder geval was de SS al snel achterop het 2de Zandwijkje. Ook voetsporen rond de woning van Pol gaven aan dat iemand 's nachts eruit geweest was. In de woning werden vernielingen aangericht. Een suikerbus met de koningin erop werd platgetrapt, van alles werd kapot geslagen. Jan Pol, Grietje's vader, werd bont en blauw geslagen om er achter te komen waar Grietje was. Er werd verschrikkelijk huisgehouden. Jan Pol werd afgevoerd. Zijn vrouw diende een aanklacht in over het gedrag van de SS'ers. Ze kreeg een kilo suiker van hen om dit enigszins te verzachten. Maar daarmee had ze haar man nog niet weer terug. Klaas Pol was op het moment van de inval niet thuis. Toen hij hoorde wat er gebeurd was, meldde hij zich bij de SS bij de Hervormde kerk. Klaas zorgde er zo voor dat zijn vader weer vrij gelaten werd. De verhoren waren niet mild. Of hij het met zijn zus eens was? Hij veinsde van niet. Zijn zus had onderduikers, en hij niet. Zijn zus was Gereformeerd, en hij en zijn ouders waren Hervormd. Dus ... Na het verhoor werd Klaas overgebracht naar de politiecel te Noordscheschut. Zijn vader was steeds in Hollandscheveld in de openbare lagere school vastgehouden, maar die zat toen blijkbaar vol. Vader Pol liep met

een kruiwagen met dekens naar Noordscheschut om zijn zoon warm te houden. Hij sloep op de koude grond. Uiteindelijk werd hij weer vrij gelaten.

In de periode dat ze op De Haar zat is Grietje nog drie keer op de fiets naar het Hollandsche Veld en omgeving geweest. De eerste keer haalde ze Arie op. Haar pleegzootje was inmiddels ook ondergebracht bij de familie Visser te Nieuwlande. Hij bracht de rest van de oorlog door op De Haar. Een andere keer fietste Grietje met dekens en scheerspullen in de fietstas via het Fietsep pad (De Meerboomweg en de Marten Kuilerweg) door het gebied, om via Elim Schuinesloot te bereiken. Ze verkende zo de weg voor twee predikanten uit het verzet, die vlak achter haar volgden, ds. Heersink uit Drijber en ds. Fiëtor uit Beilen. Bij Schuinesloot scheidden hun wegen. Grietje kon niet voor spertijd weer op De Haar zijn. Ze overnachtte in de pastorie van ds. Hoogkamp te Elim. De beide predikanten vonden in Schuinesloot een nieuw onderduikadres. Een derde keer ging het bijna mis. Grietje wilde op bezoek bij haar ouders. Eerst ging ze even aan bij winkelier Harm Wolting, aan Het Hoekje. Ze vroeg of het wel vertrouwd was om bij haar ouders langs te gaan. Ze had al tijden niets van hen gehoord. Ze had geluk. Harm kon haar vertellen dat het de dag daarvoor vol gezeten had met SS'ers, maar dat de kust nu veilig leek. "Nou, dan wil ik even naar mijn vader en moeder". "Doe voorzichtig aan", zei Harm. "Dat zal ik doen." Grietje fietste naar het 2de Zandwijkje. Haar vader en moeder schrokken ervan dat hun dochter zo ineens voor hen stond. Alles was goed. Grietje ging na even weer weg, ze was het 2de Zandwijkje van voren opgefietst en vertrok via de Oostwijk, die via de weilanden te bereiken is. Ze was nog maar net weg of er stond al een Landwachter aan de deur. "Waar is Griet?" vroeg de groepsadministrateur. Ze was weg. Al was het nog zo kort voor de bevrijding, de Landwacht bleef op de LO-er liggen. En niet alleen de Landwacht. Nadat de familie Kikkert van het Oostopgaande ondergedoken was, werd er middenin de nacht op de deur van Frederik Tuit, van het Rechttuit, gebonsd. Hij moest onmiddellijk uit zijn bed komen. Het waren de Oostlandboeren, die het pand van Mans Meijer betrokken hadden. Ze moesten Frederiks wagen hebben, om het dikke varken van Hendrik Kikkert op te kunnen halen. De wagen stond in de schuur, vol met voederbieten. "Kan ik nu weer in huis gaan?" vroeg Frederik, toen hij zijn wagen afgestaan had. De Oostlandboeren begonnen te vloeken. Er werd een geweer op hem gericht. Hij moest maken dat hij wegkwam. Onbekend is, hoe de Oostlandboeren gereageerd hebben toen bleek dat het varken al weg was!

Een zestigtal Landwachters en SS'ers hield net voor de bevrijding op De Haar bij Tiendeveen een razzia. In totaal werden er veertien mensen opgepakt. Op het moment dat ze bij Middelbos huiszoeking hielden lag Grietje met Arie, haar Joodse jongetje, in een bedstee. Het was op Goede Vrijdag om 07.00 uur. "Jansen", Hendrik Kikkert, werd gevraagd van wie hij er een was. "Van mijn vader". Bats! Hij kreeg een klap tegen zijn hoofd dat zijn tanden er haast uit vlogen. Een Duitser zag Grietje met het zwartharige jongetje in de bedstee. "Ach, wat een lief meisje", zei hij. De Landwachter die Hendrik geslagen had wilde ook even kijken. "Daar heb ik gekeken", zei de Duitser, terwijl hij hem weg stuurde. Hij moet gezien hebben dat er een Joods kindje in de bedstee lag en nam het in bescherming. Hendrik moest al zijn papieren afgeven. Daarbij kwam een kaartje uit zijn zak waar de naam "Grietje" achterop stond. Die naam

stond ook op het persoonsbewijs van Grietje Kikkert. Hoewel zij en "Jansen" beweerden elkaar niet te kennen, geloofden de Duitsers dat niet meer, na het zien van het kaartje en het persoonsbewijs. Zijn ongeloof uitte hij in de zin "Twee eenzamen op de hei, elkaar niet kennende!" Met zijn veertien werden de gearresteerden met paard en wagen naar Beilen gebracht. Na een overnachting werden Hendrik en de anderen doorgebracht naar Assen, waar ze na 14 dagen bevrijd werden. Voor de Canadezen de plaats innamen bracht Hendrik nog twee verschrikkelijke weken in het Huis van Bewaring door. Hij zat in een cel met rijwielhandelaar Tigelaar uit Assen, Ds. Arnold en een Amsterdammer. De laatste werd door de anderen niet vertrouwd. Het was mogelijk een spion, in de cel gezet om de anderen uit te horen. Hendrik werd verhoord volgens de gebruikelijke methoden. Hij werd blauw geslagen. Niet één klap, geen twee of drie, maar zoveel klappen en zo hard op zoveel gevoelige lichaamsdelen, dat Hendrik er na de oorlog nog amper over kon praten. Hij schaamde zich 50 jaar later nog diep, dat hij doorsloeg. Onder deze verschrikkingen ging vrijwel iedereen praten. Het was hem niet kwalijk te nemen.

De mensen van de ondergrondse wisten dat ook van elkaar, zodat ze na arrestatie van sleutelfiguren allerlei veranderingen in hun organisatie moesten doorvoeren. Wat Hendrik onder de martelingen prijs gaf was verouderde informatie, omdat hij na de 14de december 1944 niet meer betrokken was bij de hulp aan onderduikers in Elim en Hollandscheveld. Verder had hij de indruk dat ze toch alles al wisten. Ze noemden namen en feiten die hij als hoogst betrouwbaar beschouwde. Grietje had het verzet direct ingelicht over Hendriks arrestatie en geadviseerd onderduikers van adres te doen veranderen. Hendrik werd na de bevrijding op een wagen door Assen gevoerd. De juichende menigte haalde iedereen uit de gevreesde gevangenis als een held in. Grietje probeerde direct na de bevrijding haar man te bereiken. Ze fietste met een paar broden naar Assen. Hij was er al niet meer. Op de terugweg gaf ze de broden weg aan uitgehongerde OT'ers. Op een fiets van Tigelaar vertrok Hendrik naar De Haar. Daar was Grietje al niet meer. Zij was direct na de bevrijding van het gebied naar haar ouders gegaan en bleef daar de eerste dagen. Hun eigen woning was leeggeroofd.

De koeien stonden in de boerderij van Mans Meijer, aan de Kerkhofdijk, waar ze verzorgd werden door hun nieuwe "eigenaren", enkele Oostlandboeren. Ook een broodplank en een "schilderij" werden in die boerderij teruggevonden. De po en de haardtang kwamen weer boven water in Geesbrug. De woningen van NSB'ers en dergelijke werden opengesteld, om mensen de gelegenheid te geven hun geroofde spullen uit te zoeken. Een herenfiets met luchtbanden, de inhoud van de linnenkast en andere textielgoederen, al dit spul kwam nooit meer terug. Ook hun boerderijtje was ingepikt. Buurman Hendrik V. was er ingetrokken. "Het huis is aan mij gegeven", zei hij. Grietje had ooit geprobeerd om nog een paar foto's op te halen. Ze kreeg ze niet mee. De buurman was verantwoordelijk voor de spullen die er nog waren en liet niet toe dat ze haar eigendommen beroerde. Het was hartstikke heet in de woning toen Grietje er die ene keer was. Al hun turf werd opgestookt. Nadien werden er evacués in gehuisvest, zodat ze bij de bevrijding nog niet in hun eigen huis konden. Harm Wemmenhove en Hendrik Thalen, van de BS, haalden de evacués enkele dagen na de bevrijding uit de woning en brachten ze onder in het pand van

Eibert, één van de Landwachters die hen de 14de december 1944 lastig gevallen had. Het stonk verschrikkelijk in hun woning. De evacuées waren flink aan de diarree geweest. De eerste nacht in hun eigen pand hielden ze dan ook niet uit. Hendrik en Grietje stapten midden in de nacht naar buiten, wisten hun handen in het Oostopgaande en overlegden wat te doen. De woning werd de dag erop grondig gereinigd. Nadat Arie weer bij hen in huis gekomen was, nu weer levend onder zijn echte naam Max Blitz, kon het gezinnetje een nieuw leven opbouwen. Ook boer Middelbos kreeg nieuwe kansen. Toen Hendrik en Grietje hem na de bevrijding vroegen wat ze hem schuldig waren, zei hij: “Niks, want jullie hebben de mensen ook steeds voor niets geholpen, dus ik hoef ook niets. Maar als je me nog aan een goede huishoudster kunt helpen, dat wil ik nog wel.” Hendrik en Grietje benaderden een nichtje. Die zag het nog niet zo zitten. Weduwnaar Middelbos ging er zelf eens heen. Ze kwam! Na een jaar trouwden ze. Naast zijn zes kinderen uit zijn eerste huwelijk kreeg Middelbos er nog zes uit zijn tweede.

*Tot zover het verhaal van Hendrik en Grietje Kikkert.
Hun inzet voor de medemens ging ook na de oorlog verder.
Als gastgezin voor wie dan ook,
omdat men door welke omstandigheden dan ook
het eigen gezin moest verlaten,
hebben ze nog velen onderdak verleend.
Op 15 augustus 1974 werden Hendrik en Grietje Kikkert
beloond met de Yad Vashem onderscheiding.*